

Japonské lidové pohádky

Jan Luffer

Kdybychom prozkoumali velké množství pohádek a jiných lidových příběhů nasbíraných po Japonsku, zjistíme, že většina z nich není omezena na tuto ostrovní zemi, ale vyskytuje se v mezinárodním měřítku. Z analýzy přibližně tří tisíc japonských příběhů a srovnáním s jejich evropskými protějšky vyplynulo, že čtyři pětiny vyprávění jsou podobné.¹ Některé mají společný původ, zejména v Indii, z níž se dostaly do Japonska prostřednictvím Číny, jiné byly přejaty přímo z Evropy. Důležitou roli tu sehrály mj. Ezopovy bajky, které byly do japonštiny přeloženy již koncem 16. století jako Isoppu monogatari a trvale se těšily značné popularitě. Další vyprávění mohla vzniknout nezávisle na sobě vlivem podobných podmínek. Zbývající pětina příběhů je omezena na Japonsko a východní Asii, případně pacifickou oblast. Obsahuje jinde se nevyskytující dějovou linii, specifický motiv nebo slovní hříčku.

I přes společné typy vyprávění se shodně uspořádaným dějem se však japonské příběhy od evropských liší stylovými prostředky, výběrem a frekvencí témat, reáliemi, nadpřirozenými postavami a místy, přístupem k vyprávění a dalšími faktory, díky nimž se zdají být na první pohled zcela jiné. Podstatný znak, jímž se japonské pohádky principiálně liší od evropských, ovlivnila specifická lidová víra, zejména šintoistický koncept *kami* – božské síly, často spjaté s mnoha místy (prameny, háje), objekty (kameny), artefakty (zbraně, čajové nádoby) i rostlinami (stromy). Zatímco evropská vyprávění odlišují ve velké míře víru a fikci, u japonských tomu tak není. Čtenář či posluchač pohádek bratří Grimmů těžko uvěří pod vlivem zvířecích pohádek ve skutečná mluvící zvířata a pod vlivem pohádek kouzelných v lidožravou ježibabu s perníkovou chaloupkou. Naproti tomu v Japonsku jsou některá zvířata božstva, která mají své svatyně po celé zemi, a řeč a změna podob patří k jejich uvěřitelným vlastnostem. Podobně to platí u lidožroutských čertů *oni*, ztotožněných s obecně nadpřirozeným působením. Kromě termínu *mukaši banaši* (dávné vyprávění) pro fantazijní vyprávění zná japonština i označení *densecu* pro pověst. Podobně jako u evropské tradice jde o krátký, monoepizodický příběh, který má užší vztah ke skutečnosti a váže se např. k určitému místu či osobě.

Pro japonské pohádky je typický častý výskyt stylistických figur a příznakových prostředků. Patří sem úvodní a závěrečné formule, které daly i název žánru. Začátek vyprávění je uveden japonským „bylo nebylo“ *mukaši mukaši*, „před dávnými časy na jistém místě“ *mukaši mukaši aru tokoro ni* a dalšími frázemi, z nichž mnoho je nářečních a těžko přeložitelných. Stejně jako u našich pohádek jsou rozvinutější a četnější formule na konci vyprávění. Některé jsou stručné jako *dondo hare*,

šimjá, konde ošimai, sorede ošimai, „tím se skončilo“, jiné složitější jako *katattemo kataraidemo sóró*, „ať už se to povídá nebo ne, tak to bylo“. Některé další uvádíme bez překladu: *só dža só na, mó nai to; sórae baku-baku; ičigo buran to sagatta; tonpi kanko nai kedo; to iu koto dai ši; zatto mukaši sakae móšimašita*.

V přímé řeči pohádek je nápadná epizeuxis – opakování slova nebo skupiny slov bezprostředně za sebou. Vyskytuje se nejčastěji v osloveních, ať už spolu mluví zvířata, nadpřirozené bytosti nebo lidé. Zvyšuje zvukovou působivost věty a zvýrazňuje promluvu, dodává řeči pohádkového světa jistou obřadnost. Opakování vět se může použít i k intenzifikaci jejich významu. Oba případy si uvedeme na dialogu kněze, který ukryl prchajícího hochu, a čarodějnice, která jej honí:

„Pane knězi, pane knězi, nepřišel sem žák?“
„Ne, nepřišel. Ne nepřišel.“²

V pohádce o hoře Kači kači spolu mluví listivý králík a napálený medvěd:

„Kmotře králíku, kmotře králíku, to bylo škaredé, co jsi mi udělal, jsem celý popálený.“ Králík se tvářil, jako-by o ničem nevěděl, a řekl: „To byl králík z jiné hory, ten z jiné hory. Já jsem králík z hory Vistárie, králík z hory Vistárie a nic o tom nevím.“³

Japonci mají ve velké oblibě pocit skutečného zvuku a jsou velmi vynalézaví v jeho slovní imitaci. Příběhy jsou plné onomatopoi, zvukomalebných slov založených na citoslovcích, jejichž stavba hlásek vyvolává dojem právě probíhajícího zvuku, od jednoduchého klepnutí po dlouhý zpěv zvířete či nadpřirozených bytostí.

Když bažant viděl, že rozhněval opici, začal se trochu strachovat. Vrátil se domů a vzlykal, oi oi, když se najednou přikutálelo vajíčko, koro koro, až k němu. [...] Brzy se dovnitř dotloukl trám, bikutari bikutari, a řekl: “Kmotře bažante, kmotře bažante, proč pláčeš?”⁴

Existují různé způsoby vyjádření stejného druhu zvuku, založené na odstupňované intenzitě nebo změně kvalitě. Prvním případem je např. nápodoba klepání, od jemného ťukání *kon kon*, přes klepání *ton ton*, po

Čert „oni“ (kresba: Barbora Bláhová).

bouchání *don don*. Druhým případem jsou např. zvuky zvonů: dobytčí zvonec je *džanka gonka*, odbíjení velkého zvonu je *suten sutten sutten ten*, vzlykání se může ozývat *oi oi*, *kun kun* nebo *šiku šiku*. Vyjádřeno může být mnoho zvuků, utloukání rýže *bettara bettara*, smích čertů *oni gera gera*, škrtnání pazourku o ocílku a zároveň praskání ohně *kači kači*, dusot kroků při běhu *bonbori bonbori*.

Mimoto jsou onomatopoeia i pro sérii různých zvuků: tkalcovský stav *čan čan čan karin*, hudbu *tenguů*, okřídlených horských skřítků, *torere, torere, tohjara tohjara, sutoton, sutoton*, imitace hudby *čija arurú sutten gá*. Verbální vyjádření zvuku se přeneslo v moderní době např. do komiksového žánru, který aktualizoval jeho repertoár. Stylizovanými znaky slabičné abecedy se tvoří

další citoslovce, která mají v čtenáři vzbudit plastičtější pocit zobrazených scén. V překladech komiksů tyto zvukomalebné prostředky zůstávají v původním znění jako součást kresby a někdy je do rámečku přidáno přeložené vysvětlení, např. *daný výraz je zvuk pro nabíjení tarasnice*.

Nejde již ani tak o imitaci bažantího klovaní či tkalcovského stavu, ale o různé druhy výstřelů, zvuky motorů či vyrážených krytů větracích šachet. Některé zvuky jako ozvěna kroků či šelest trávy zůstávají stejné v lidových pohádkách i v současných komiksech, mnoho dalších se změnilo, ale funkce umocnit zážitek z vyprávění je společná. V našem prostředí se takto rozvinuté zvukomalby používá jen v některých umělých pohádkách, např. u Františka Čečetky:

U brány stráž, mračí se na Kubička, všc na kocoura, rumpity rumpity bum, kulí oči, radí se, šeptý šeptý, šišli mišli, mišli šišli⁵

Japonské pohádky jsou obydleny svými nadpřirozenými bytostmi a lidskými hrdiny, vyskytují se v nich zvláštní předměty a neobyčejné úkazy, některá místa přitahují neobyčejné události více než jiná. Mezi nejčastější demony patří čerti *oni*. Podle obecného povědomí o jejich zjevu mají na hlavě rohy, někdy na čele třetí oko, jejich kůže má různou barvu, nejvíce černou, červenou nebo modrou, jsou spoře oblečeni do bederní roušky čerstvě staženého tygra a nosí železnou palici. Oni mají, tak jako mnohá jiná strašidla, schopnost proměny a létání. V *Heike monogatari (Příběh rodu Taira)* potká hrdina krásnou dívku, která se náhle změní v oniho Hrdina se ožene mečem a usekne čertu ruku, ten se vznese a odletí pryč. Muž má poté ruku hlídat, aby se jí oni nezmocnil, avšak je obelstěn, když oni přijde proměněn v jeho tetu. Oni se proměňují i např. do podoby černého mraku a jednotlivé části jejich těl, i když od sebe oddělené, mohou ještě samy žít a být nebezpečné.

Někdy nejsou vůbec spatřeni, ale je jim přisouzena nadpřirozená škodlivá činnost. Stávají se tak nadosobní tajemnou silou mimo lidskou kontrolu a jejich původní význam je přenositelný i na jiné jevy. V jednom z příběhů *Ise monogatari (Příběhy z Ise)* hrdina unese ženu svého srdce a nocují za bouře v rozpadlém domě u řeky. Muž drží venku stráž a ženu uvnitř zatím sežere oni na jedno polknutí, takže není nic slyšet a hrdina si ničeho nevšimne. Čerty oni nikdo nevidí, nevíme vlastně, co to ve skutečnosti je. Jistým vodítkem je bouře a blesky, během kterých se vše odehraje. V nich lze vidět původ představ o oni, jimiž jsou destruktivní síly přírody, zejména hřmění a blesky.

Čertové oni měly podle lidových pověr také prsty v narození zvláštního dítěte, u nás bychom řekli podhoděnce divých žen. Dítě narozené např. se zuby se nazývalo *onigo* (čertí dítě) a zvláště před érou Edo se s ním krutě zacházelo. Japonský folklorista Kunio Janagita

sebral mnoho dokladů, které svědčí o tom, že takové dítě bývalo i zabito. Úloha démonů oni v pohádkách se pohybuje od krutého lidožrouta, kterého je však možné přelstít, až po dobře naladěného démona, který člověka obdaruje. V současných komiksech *manga* je oni přeměněn v produkt popové kultury; hrdinka jedné takové série je oni mimozemská kapitánka vesmírné lodi, oblečená do bikini z tygří kůže.

Mnoho se vypráví o kouscích démonických zvířat *kicune* (liška) a *tanuki* (jezevec).⁶ Představy o těchto zvíř

porušení zákazu a odhalení jejího tajemství odejde. *Tanuki* má oproti lišce mnohem horší pověst, jeho skutky jsou člověku vždy nepřátelské, a tak je velmi obávanou bytostí. Je schopen se proměnit nejen do podoby mnicha či hraničního kamene, ale také se může vtělit do průvodu lidí nebo i celého místa. V jedné pohádce se, aby svedl pocestného, např. změní v zatmělou krajinu, chrám a mnicha v něm zároveň. Teprve až člověk zabodne jehlici do rohože v chrámu, vše najednou zmizí a na jehle mu zůstane chomáč chlupů.

Liška „*kicune*“ (kresba: Barbora Bláhová).

Skřítek „*tengu*“ (kresba: Barbora Bláhová).

řatech jsou čínského původu. Liška je posvátné zvíře, pokládané za posla boha rýžových polí *Inari*. Zároveň je považována za tajemnou bytost, která se může volně proměňovat, často do podoby lovce nebo dívky. Podobně jako našemu vodníku kape z levého šosu voda, i proměněnou lišku lze poznat podle zanechaného znaku, v případě lidské podoby je to třeba vyčnívající liščí oháňka. Při setkání s liškou je člověk napálen, ale stane se, že se mu naopak odvděčí a pomůže mu.

V jedné pohádce zachrání stařec lišku před týráním, a ta se mu různými proměnami snaží vydělat peníze. Stejně začínají i pohádky, v nichž se zachráněné zvíře promění v krásnou ženu, která si svého zachránce vezme. Nejznámější takovouto pohádkou je žena-jeřáb, která muži ze svého peří potají utká vzácnou látku, ale při

Při všech iluzích zůstávají *tanukimu* jeho původní vlastnosti, nemění svou hmotnost, přijímá svou zvířecí potravu, a když je odhalen či zabít, získá původní podobu. Jsou případy, kdy si *tanuki* neuvědomí rozdíl mezi svou proměnou a skutečným stavem a doplatí na to. V příběhu, v němž se chtějí společně zabít dva nešťastní milenci, se promění v hochu a nabádá dívku, aby se s ním oběsila na jednom provaze. Dívka omdlí, upadne a vytáhne svého domnělého milého do výšky. Když se probere, spatří nad sebou oběšeného *tanukiho*. Zvláštní zvuky mohou být považovány za *tanukiho* křik, a ten se považuje za špatné znamení. Bubnováním na své nafouknuté břicho dovede svěst pocestné. Někdy se *tanuki* spolčí s liškou a provádějí kousky spolu. Např. jeden z nich předstírá mrtvého a druhý jej v podobě člo-

věka prodá na trhu. Prodané zvíře pak nečekaně obživne a uteče.

Z neobyčejných předmětů zmiňme jen čajový kotlík, který může být proměněnou podobou některého výše zmíněného zvířete, nebo mít svůj vlastní život. Kotlíkem může být liška, která se nechá prodat, ale pak se prozradí, když ji lechtá drhnutí kotlíku a ona se směje. Když ji postaví na oheň, uteče. V jedné povídce nalezený kotlík ožívá, mění se částečně v tanukiho a provádí akrobatické kousky. Také se říká, že když kotlík na ohni začne zpívat, prozradí ukryté poklady. Jeho zpěv se však musí včas přerušit přiklopením pokličky, protože v okamžiku, kdy by dozpíval, poklady z místa zmizí.

Typickým místem, kde se dějí tajemné věci a dochází v nich ke střetu hrdiny s nadpřirozenem, jsou zchátralé, osaměle stojící stavby: svatyně, zaniklé hostince, opuštěné domky. Doklad pro obávanost tohoto místa nalezneme v jedné pohádce, kde se postavy navzájem ptají, co je nejstrašnější. Jedna tvrdí, že tygr, ale druhá oponuje, že je to déšť zatékající střechou starého domu. Hrdina se do takového místa obvykle uchýlí, protože nemá, kde přenocovat, nebo se chce schovat před bouřícím počasím. Tma nebo bouřka pak doplňují hroznou atmosféru. Někdy je toto místo přízrakem – noční rozsvícený dům je ve dne zpustlou rozvalinou a půvabná dívka pavoukem.

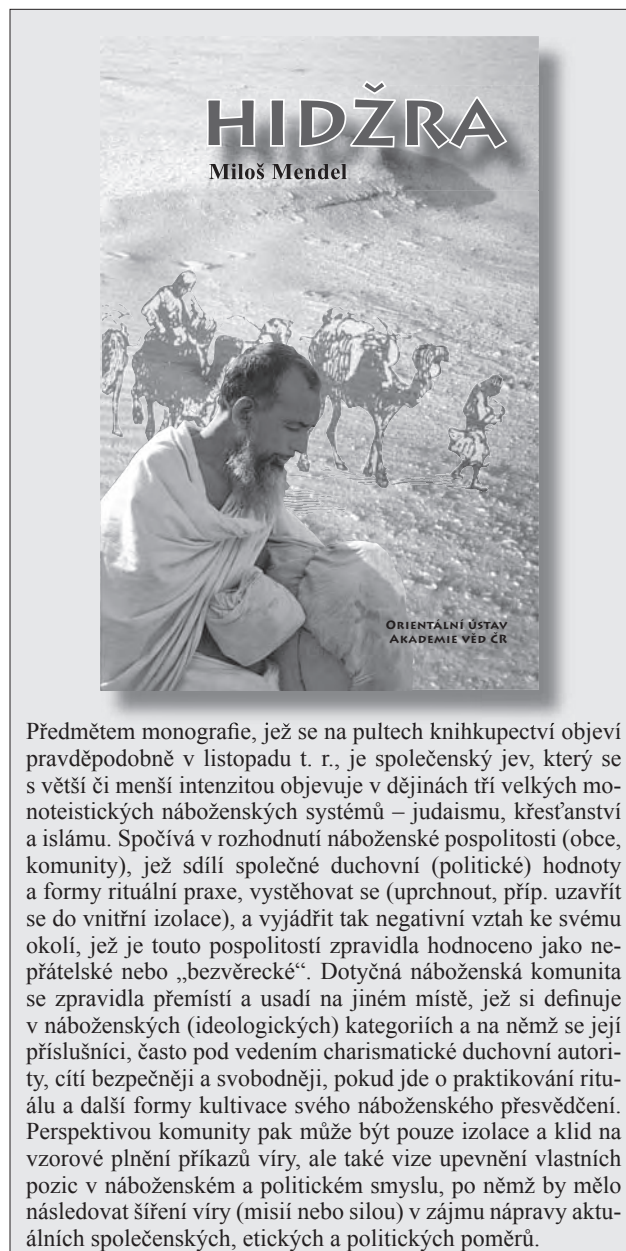
Český čtenář má možnost seznámit se s množstvím japonských pohádek v češtině. Často vycházely zejména v první polovině 20. století; z nověji vydaných stojí za zmínku kniha našich dvou orientalistů Miroslava Nováka a Zlaty Černé *Prodaný sen*, do níž vybírají vyprávění z japonského katalogu a sbírky autentického lidového vyprávění. Žádná z těchto publikací však není přímým překladem, jedná se zároveň o převyprávění, v němž jsou japonské pohádky podány stylem pohádek českých, a tak jen vzácně narazíme na některé výše zmíněné jazykové prvky. Pokud bychom chtěli japonskou pohádku poznat blíže, jsme odkázáni zatím jen na cizojazyčné texty, v ideálním případě japonské, neboť nejdůležitější tituly zatím nebyly v úplnosti přeloženy do jiného jazyka.

Poznámky:

- ¹ Seki, Keigo: *Folktales of Japan*, Chicago 1963, s. 11.
- ² Tamtéž, s. 50.
- ³ Tamtéž, s. 10.
- ⁴ Tamtéž, s. 19.
- ⁵ Čečetka, František: *O vousaté princezně a jiné pohádce*, Ostrava 1982, s. 13.
- ⁶ *Tanuki* je v češtině známý jako jezevec, ale ve skutečnosti jde o jinou, psovitou šelmu, a to psíka mývalovitého, který byl v roce 1927 vysazen z Japonska do západního Ruska, odkud se rozšířil dál do Evropy, mj. v 50. letech i k nám.

Doporučená literatura:

- Boháčková, Libuše; Winkelhöferová, Vlasta: *Vějíř a meč*, Praha 1987.
- Černá, Zlata; Novák, Miroslav: *Prodaný sen*, Praha 1973.
- Denk, Petr: *Japonské pohádky a žertovné povídky*, 1942.
- Eliášová, Barbora Markéta: *Japonské pohádky*, Praha 1943.
- Hloucha, Joe: *Pohádky japonských dětí*, Praha 1926.
- Hrdličková, Věna: *Démonova flétna*, Praha 1989.
- Ikedo, Hiroko: *A type and motif index of Japanese folk-literature*, Helsinky 1971.
- Janoš, Jiří: *99 zajímavostí z Japonska*, Praha 1984.
- Mayer, Fanny Hagin: *Ancient Tales in Modern Japan*, Bloomington 1984.
- Seki, Keigo: *Folktales of Japan*, Chicago 1963.

Předmětem monografie, jež se na pultech knihkupectví objeví pravděpodobně v listopadu t. r., je společenský jev, který se s větší či menší intenzitou objevuje v dějinách tří velkých monoteistických náboženských systémů – judaismu, křesťanství a islámu. Spočívá v rozhodnutí náboženské pospolitosti (obce, komunity), jež sdílí společné duchovní (politické) hodnoty a formy rituální praxe, vystěhovat se (uprchnout, příp. uzavřít se do vnitřní izolace), a vyjádřit tak negativní vztah ke svému okolí, jež je touto pospolitostí zpravidla hodnoceno jako nepřátelské nebo „bezvěrecké“. Dotyčná náboženská komunita se zpravidla přemístí a usadí na jiném místě, jež si definuje v náboženských (ideologických) kategoriích a na němž se její příslušníci, často pod vedením charismatické duchovní autority, cítí bezpečněji a svobodněji, pokud jde o praktikování rituálu a další formy kultivace svého náboženského přesvědčení. Perspektivou komunity pak může být pouze izolace a klid na vzorové plnění příkazů víry, ale také vize upevnění vlastních pozic v náboženském a politickém smyslu, po němž by mělo následovat šíření víry (misií nebo silou) v zájmu nápravy aktuálních společenských, etických a politických poměrů.